

OSMANLI'DA ANAYASAL DÜZENLEMELER VE BASINA ETKİLERİ

Necla ODYAKMAZ*

The Constitutional Regulations of The Ottomans, and Their Effects on the Press

This article examines the development of the press, the perception of the freedom of the press and the state legislations to limit freedom of the press in the Ottoman Empire.

The first print machine, which was introduced to the Ottomans two centuries later than Europe, would freely operate in the early days. However, along with the emergence of newspapers and their publishing articles criticizing the state, a strict suppression was put into effect and the freedom of the press became an illusion. In this article, we examine the adventure of the freedom of the press during the Ottoman era.

Key Words: *the freedom of the press, the press of Istanbul*

.....

Basın özgürlüğü, batı dünyasında o denli içselleştirilmiştir ki, bunun içeriği ve sınırları üzerinde tartışmak, konuşmak hatta

* Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

düşünmek bile gereksizdir. Batı düşüncesinde basın özgürlüğü, tüm temel hak ve hürriyetlerin başında gelir ve adeta hepsinin koruyucusudur. Ülkemizde ise bu kavram, günümüzde bile tartışılır durumdadır.

Basın özgürlüğü, düşünce açıklama özgürlüğü çerçevesinde ele alınmalıdır. “Basın yoluyla düşünce açıklama özgürlüğü” belirli bir düşüncenin açıklanması ve açıklanan düşünce etrafında örgütlenilmesi hakkının kullanılma yöntemlerindedir. Salt düşünce kişinin iç dünyasıyla ilgili bir olgudur. Kişinin “düşünmek” yeteneğinin sınırlandırılması veya engellenmesi düşünülemez ve zaten mümkün değildir. Bu açıdandır ki “düşünce özgürlüğü” düşüncenin açıklanması olanağı sağlandığında gerçekleşebilir; “basın” da bu olanağın kullanılma araçlarından. Çağdaş demokrasiler, “çoğulcu”, “uzlaşmacı”, “dönüşümcü” siyasal sistemler oldukları için düşüncenin açıklanmasında sınır kabul edilmez. Böylece kişiler, gerçekleri öğrenmek, bilgilenmek olanağına kavuşabilirler. Bu olanağın sağlanması ise, kişilerin sağlıklı siyasal tercihlerde bulunarak, demokrasiye işlerlik kazandırmalarının vazgeçilmez koşuludur.(Özek:1999; 223)

Hasan Refik Ertuğ 1959 tarihli “Basın Yayın Hareketleri Tarihi” isimli kitabında basın özgürlüğünü; “Haberleri, fikirleri ve bunların yorumlarını a) serbestçe toplamak, b) vasıtalı ve vasıtasız çoğaltmak ve c) umuma yaymak hususunda vatandaşlara (hatta bütün insanlara) tanınan hak” olarak tanımlamıştır. (Ertuğ: 1959;176)

Basın özgürlüğünün Anayasal düzenlemeler çerçevesinde Türkiye'deki serüvenine baktığımızda, Türk Basınının ne büyük

zorluklarla karşı karşıya kaldığını ve halen kalmakta olduğunu görürüz.

Matbaalar Üzerindeki Baskılar:

Osmanlıda 1726 tarihine kadar Türkçe eser basacak bir matbaanın kurulmasına izin verilmemiştir. Bu tarihte çıkan izinle ilk matbaa devlet eliyle kurulmuş ve Müteferrika Matbaası adıyla anılan bu matbaada ancak resmi makamların uygun gördükleri kitaplar ve risaleler basılmıştır. İlk Türkçe kitap 1729'da okuyucusuyla buluşmuştur. Oysa ilk Türkçe gazete bundan yaklaşık yüzyıl sonra basılabiliştir.

Yüzyıl süresince Türkler tarafından özel matbaa kurulması gündeme gelmediğinden matbaalar ve kitap basımı hakkında yasal düzenlemeler yapılması gereği ortaya çıkmamıştır. Fakat 1832'den sonra matbaa açmak, kitap basmak ve gazete çıkarmak için yapılan başvuruların artmasıyla yasal düzenleme yapmak şart olmuştur. Takvim-i Vekayi'nin çıktığı gün Osmanlı'da özgürlük düşüncesi, hükümeti ve yönetimi eleştirme ve denetleme duygusu, henüz üç beş aydın kişiden başka kimsenin kafasında yer etmemişken; Tercuman-ı Ahval'in yayın hayatına adım atmasının ardından, özgürlük konuları, hükümet icraatını eleştirme, hatta gazeteler arasında polemikler, halkın, özellikle de Türk aydınının başlıca konusu olmuştur.

4 Ocak 1840 tarihli 189 sayılı Takvim-i Vekayi'de yayınlanan Padişah buyruğuyla; kitap bastırmak isteyen özel kişilerin Devlet matbaasına başvurabilecekleri ve basım için gerekli parayı peşin ödedikleri takdirde, diledikleri kitapları basabilecekleri, bastırdıkları

kitapların hepsinin kendilerine teslim edileceği ve istedikleri fiyata satabilecekleri duyurulmuştur.

Ancak hükümet bu düzenlemeden birbuçuk yıl sonra vazgeçmiş ve 7 Haziran 1841'de çıkardığı bir buyrukla; özel kişilerin Devlet Matbasında bastıracakları eser için öncelikle Bab-ı Ali'den izin almaları gerektiği belirtilmiştir.

10 Temmuz 1842 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir diğer buyrukla; Devlet Matbaasında basılan ve basılacak olan kitapların satış amacıyla İstanbul dışına çıkarılması sırasında Matbaaya bir resim ödenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu karar basın özgürlüğünü kısıtlayan ilk iktisadi önlem sayılmalıdır. Bu mali baskı 17 Şubat 1846'da kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti, basın özgürlüğünün olmazsa olmazı olan matbaalar üzerindeki denetimini 1850'lerden sonra gittikçe arttırmıştır. 7 Temmuz 1856'da özel matbaaların uymaları gereken şartlar ilan edilmişken, bununla yetinilmeyerek, 17 Şubat 1857'de Matbaa Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. Bu Nizamname, ilk defa matbaaları genel ve objektif kurallara bağlamıştır.

Nizamnamenin 1. ve 2. maddelerine göre, İstanbul'da matbaa açmak isteyenlerin durumları "Meclis-i Maarif ve Zaptiye marifetiyle tahkik olunduktan sonra, adı geçen meclisten ve sadrazamlık makamından sorulacak; sakınca görülmezse matbaa açabileceklerine ilişkin "Sened-i Mahsus" verilecekti. Öteki illerde oturanlar valilere başvuracaklar ve onlar için de aynı işlem yapılacaktı.(Kabacalı: 1990; 18)

Nizamnameye göre, yabancı uyruklular da matbaa kurmak ve gazete çıkarmak için Hariciye Nezareti'nden izin almak zorundaydılar.

Gazetelere Yapılan Baskılar:

Bilindiği gibi Osmanlıda ilk Türkçe gazete Sultan II. Mahmut'un emriyle 1831 yılında çıkarılmıştır.

Bu tarihten önce ve sonra İstanbul'da, İzmir'de, Selanik'te ve diğer bazı şehirlerde yabancı ve azınlık dillerinde gazete, dergi yayını yapılmaktaydı. Bunlar, yayın hayatına ya hoşgörü ortamından yararlanarak veya türlü yollarla izin elde ederek başlamışlardı. Devlet, yerelle sınırlanmış bu girişimler için Tanzimat'a kadar herhangi bir yasal düzenleme yapmaya gerek görmemişti. Yabancı dildeki gazete ve dergiler yayınlanmadan önce sansüre tabi tutulmalarına rağmen, basın özgürlüğünden olabildiğince yararlanmışlardır. Yabancı dil bilen Türk aydınları bu gazeteler sayesinde dünyada olup bitenden, Fransız Devrimi'nin Avrupa'ya getirdiği özgürlük ortamından, düşünce akımlarından etkilenmişlerdir. Yabancılar ise bu gazete ve dergiler sayesinde Osmanlı'yı tanıma imkanı bulmuşlardır.

1858 Ceza Kanunu

Türk Basınına ilk yasaklama 1858 Ceza Kanunu ile başlar. Bu kanun yayınlandığı zaman Osmanlı'da henüz iki gazete yayınlanmaktadır: Devletin resmi gazetesi Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis. Dergi sayısı ise birdir: Vakayii Tıbbiye. 1858 Ceza Kanunu özellikle Türk Basını için oluşturulmamıştır. Bu kanun

Fransızca'dan Türkçeye çevrilirken basınla ilgili maddeler de Türkçeye çevrilmiş ve ilk yasaklamalar böyle gelmiştir.

Bu kanunun 138'inci maddesi şöyle der:

“Devleti Aliyyenin emir ve ruhsatıyla açılmış olan matbaalarda saltanatı seniyye ve erbabi hükümet ve tebaai saltanatı seniyyeden olan bir millet aleyhinde gazete veya kitap ve evraki muzirre tab ve neşrine mütecasir olan kimselerin iptida bastırmış olduğu şeylerin zaptıyla derecei cürmüne göre matbaası muvakkaten veya bütün bütün kapatıldıktan sonra on mecrediye altınından elli mecrediye altınına kadar cezayı nakdi ahzolunur.” (Topuz:1973;43)

Bu maddeyle sultanlık, hükümet üyeleri ve Osmanlı Uyuğunda olan bir millet aleyhinde gazete, kitap ve zararlı kağıtlar yayınlamaya cesaret eden olursa, önce bunların bastıkları şeylere el konulacak, suçun ağırlığına göre matbaası geçici olarak tümüyle kapatıldıktan sonra 10-50 mecrediye altını para cezası alınacaktı.(Kabacalı: 1990;19)

139'uncu maddeyle genel adaba aykırı mizah yazıları ve müstehcen resim basılması yasaklanmıştır.

Kanunun 213'üncü maddesi de “basma kağıt talik ve neşriyle” yani afiş ve yayın yoluyla başkasına asılsız suçlamayı yasaklamıştır.

1864 Matbuat Nizamnamesi

Matbuat Nizamnamesi yayımlandığı tarihlerde dört gazete yayınlanmaktaydı: Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-i Ahval ve Tasvir-i Efkâr. Buna azınlık ve Fransızca çıkan gazeteler de eklendiğinde sayı onu geçmiyordu. Gazetelerin yönetime muhalefet yapacak, eleştiride bulunacak gücü yoktu. Okuyucuları

birkaç bini geçmiyordu. Buna rağmen bazı yöneticiler Avrupa'da gördükleri örnekleri Osmanlı'da yaşamamak için basın önünün şimdiden kesilmesi gerektiği konusunda hemfikirdi. Bunun üzerine Fuat Paşa Matbuat Nizamnamesini Fransızcadan çevirerek Türk basının gelişmesine ve güçlenmesine bir engel daha oluşturdu.

Bu gelişme, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma çabalarının, bu alana bir yansıması olarak da görülebilir. Yasaların Fransızca'dan çevirilerinin yapılarak uyarlanması ise, Osmanlıya giren ilk Batılı anlamdaki düşünce akımlarının, Fransız kökenli olmasıyla açıklanabilir.(Özgen:1998;142)

Nizamname, siyasi gazete çıkarmak isteyenlerin ruhsat almalarını; bunun için Osmanlı uyuğunda olanları Maarif Nezareti'ne, yabancıların Hariciye Nezareti'ne başvurmalarını öngörüyordu. Ruhsat verilebilmesi için, Osmanlı uyuğunda olanların otuz yaşını bitirmiş ve Ceza Kanununun herhangi bir maddesine göre cezalandırılmamış olmaları; tüm kişilik haklarını kullanabilir durumda bulunmaları gerekiyordu. Yabancı uyruklulara, bu Nizamnameye Osmanlı uyruklular gibi uymak, basın suçu işlememiş bulunmak ve suç işlerse hükümet ve mahkemece yapılacak işlemleri kabul etmek şartıyla ruhsat verilecekti. Verilen ruhsat her zaman geri alınabilecekti. Her gazete ve derginin bir sorumlu müdürü bulunacak; basılan gazete ve dergi bir sayı sahibi ya da sorumlu müdürü tarafından imzalanmış olarak Matbuat Müdürlüğü'ne verildikten sonra satışa çıkarılabilecekti. Nizamname, yabancı ülkelerde basılan ve Osmanlı Devleti'ne saldırı ya da düşmanlık niteliğinde yazılara yer veren gazetelerle, öteki basılı kağıtların ülkeye girmesini ve dağıtılmasını yasaklıyordu.

Çeşitli basın suçları ve bunlar için verilecek cezalar da belirleniyor; hapis ve para cezalarının yanısıra, geçici ya da süresiz kapatma cezaları getiriliyordu.(Kabacalı: 1990;26)

Mehmet Ata Bey bu Nizamnameyi kapatma cezası yönünden eleştirirken şunları yazıyor:

“Bir dükkanın içindeki adamlar –velevki o dükkan suç aracı olarak kullanılıp- bir yasak iş yapsalar ne olur? o adamları sorumlu tutup mahkum ederler: dükkanın ve suça katılımı olmayan dükkan içindeki kişilerin sorumluluğu akla gelmez.”(Kabacalı: 1990;27)

Bu dönemde yayınlanan gazetelerin en önemlisi, 1966'da başyazarlığını Ali Suavi'nin yaptığı *Muhbir*'di. Ali Suavi, *Muhbir*'deki yazılarında hükümetin dış politikasına eleştiriler yöneltmekle yetinmiyor, satır aralarında özgürlük yanlısı bir tutum izliyordu. Önemli dış politika sorunlarından biri, Girit'te Müslümanların baskı altında tutulmasıydı ve Ali Suavi sık sık bu konuya değinmekle, Girit'te bir ulusal meclis açılması gerektiğini söylemekle kalmayıp, Girit'teki Müslümanlar için yardım toplamaya başladı. Öte yandan Mısır Valisi İsmail Paşa'nın Hıdivlik tutkusu ve yetkilerinin genişletilmesini istemesi dolayısıyla sert çıkışlar yapıyordu. Son olarak da Belgrad Kalesinin Sırbistan'a bırakılması konusunda bir yazı kaleme alınca gazetesi, Maarif-i Umumiye Nazırı (Eğitim Bakanı) Esseyid Ahmet Kemal imzalı, 8 Mart 1867 tarihli buyrukla kapatıldı. Buyrukta şöyle deniliyordu:

“*Muhbir gazetesinin hükümet aleyhine zihinleri bulandıracak bazı ekazip ve eracif (yanlış ve aşağılık şeyler) yayınlamayı alışkanlık edinmesi ve özellikle şu günlerde çıkardığı sayılarda yasaya aykırı pek çok uygunsuz ve esassız şeyler bulunduğundan,*

Matbuat Nizamnamesi'nin 27. Bendinde belirtildiği ve Matbuat Kalemi'nden ihtar kılındığı üzere matbaasının bir süre kapatılması..."(Kabacalı: 1990; 29)

Muhbir'in sahibi Filip Efendi, gazetesinin kapatıldığını açıklayan bir sayfalık özel bir ek çıkardı; bu bildirin altına şu yorumu yaptı:

"Gerçi Dünyanın en adaletli yerlerinde bile bir matbaayı haklı olarak kapatmaya hükümetlerin gücü yeter. Ancak yukarıda yazılı tezkerede bildirilen zihinleri bulandıracak aşâğılık yayında bulunmak ne gibi şeylerdir ve Muhbir'in hangi sayısında yazılmıştır? Müşterilerimiz tarafından, "erbab-ı hamiyet" tarafından olsun beyan buyurulsa, bundan böyle gazetemizi bunun gibi kapatma kararına uğramaktan kurtulurduk."

Namık Kemal'in Tasfir-i Efkâr'da yer alan aynı sorunlar çerçevesindeki yazıları da Bab-ı Ali'nin tedirgin olmasına, öfkelenmesine yol açıyordu. Çünkü Osmanlı Devlet geleneğinde eleştiri yoktu. Daha önce yönetime en küçük bir eleştiri yöneltenlerin bile boyunları vurulmuştu. Dış baskılar sonucu ilan edilen Tanzimat'la gelen özgürlükler sonucu eleştirilere katlanmak yönetimdekilere zor geliyordu.

Sadrazam Ali Paşa, Namık Kemal'in Tasfir-i Efkâr'ın 464. Sayısında "Devleti Osmaniye Şark meselesinden dolayı şiddetli bir buhran içerisinde" demesine çok öfkelenmiş ve gazetenin köşesine kırmızı kalemle "*Devletin aczini (zayıflığını) ahalisine bildirmek muvafık-i hamiyet (yurtseverliğe uygun) değildir*" yollu bir azarlama yazmıştı.(Kabacalı: 1990;30)

Ayrıca Nizamnamenin 6. Maddesinde, o zamana kadar gazetelere yollanan ihtarnamelerin hükümsüz olduğu kaydedilmiş, böylece basın tarihimizde ilk af kararı çıkmıştır. (Ertuğ: 1959;181)

İki yüzyıllık gazetecilik geçmişi olan Fransa'da 17 Şubat 1852 tarihinde yayınlanan ve Fuad Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında Fransa'daki aslından örnek alınarak çıkarılan bu Nizamname, 1909'da Matbuat Kanunu kabul edilene kadar 45 yıl yürürlükte kaldı.

1867 Âli Kararname

12 Mart 1867'de gazetelere Âli Kararname gönderildi.

Matbuat Nizamnamesi, bugünkü dile "Basın Yasası" şeklinde çevrilebilir. Çünkü burada Nizamname "Yasa" anlamındadır. Kararname-i Âli ise, sadrazamlar tarafından çıkarılan, bugünün yasa gücünde kararnamelerine denk düşen düzenlemedir. Ancak başta Namık Kemal olmak üzere birçok gazeteci ve yazar bunu "Âli Paşa'nın Kararnamesi" anlamında kullanarak paşayı alaya almışlardır.

Kararname şöyleydi:

"... gazetelerin varlık sebepleri ve hayırlı görevleri, fikirleri birleştiren ve yararlı şeylere hizmet olduğu halde, birçok uydurma ve yalanla ve zihinleri bulandırmakla ve sonuçta halk arasında çatışmayı zorlayan bir yola gitmelerine aldırışsız gözle bakılması hükümetin görevine aykırı olacağından ve şu durumun yüce padişahlık tarafından düzeltilmesi (Osmanlı) uyruklarının ve ülkenin durumu ve gelişme ve bayındırlık sağlanması için her zamankinden çok elden gelenin esirgenmediği bir sırada ortaya çıkıp sürmesi bir

kat daha üzücü olduğundan, güvenlik ve düzenin korunması esasına dayanılarak, bu kurala uymayan gazete ve dergilerin bütün devlet ve tüm millete dönük zararlarının önlenmesi yönünden, basınla ilgili düzenlemelerin hükümleri dışında olarak, hükümetçe cezalandırma işlemlerine ve koruyucu önlemler alınmasına karar verilmiştir.

İş bu karar geçici olup, bunu gerektiren nedenlerle birlikte ortadan kalkacaktır." (Kabacalı:1999 ;21)

Âli Kararname geçici olarak çıkarılmıştır ama 1909'a kadar yürürlükte kalmıştır. Çünkü kararnamenin çıkartılmasına neden olan koşullar ortadan kalkmamıştır. Yönetime gelen her hükümet Âli Kararname'yi kullanarak basına birçok sansür uygulamıştır.

Eleştiriye tahammülü kalmayan hükümet ilk Âli Kararname'yle yetinmeyerek 11 Mayıs 1876'da ikinci bir Kararname yayınladı. İkinci Âli Kararname şöyledir:

"Osmanlı basınında çıkan yazılara hükümet gerekli dikkati göstermiş ve çoğu zaman gazeteleri süreli veya süresiz olarak kapatmışsa da basın inzibat altına alınamamıştır. Bunun için gazetelerin baskıdan önce muayenesine karar verilmiştir. Bu karar da geçicidir..." (Topuz:1973;48)

Bu ikinci kararnameye basın büyük tepki göstermiş ve Kararnamenin yayımlandığı gün Basiret gazetesinde şöyle bir ilan çıkmıştır: "Matbaamızın makineleri bozulduğundan gazetemiz birkaç gün yayınlanamayacaktır."

Sabah gazetesi de ilk gün sansürün yasakladığı yazılara sayfalarında yer vermeyerek ve yazıların yerini boş bırakarak yayınlanmıştır.

1876 Birinci Meşrutiyet

30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdül Aziz'in tahttan indirilmesi ile başlayan ve 13 Şubat 1878 Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına kadar süren dönemde basın en özgür dönemini yaşamıştır.

Bu dönemde yurt dışında sürgünde olan gazeteciler İstanbul'a döndüler, gazetelerde her çeşit yazılar çıkmaya başladı, bazı yeni gazeteler yayınlandı. Beşinci Murad'ın üç aylık iktidar dönemi ve İkinci Abdül Hamid'in ilk yılları Osmanlı Basını için en güzel dönemdi. İlk Kanuni Esasi'nin yani Anayasa'nın ilanı havayı büsbütün coşturmuştu.

Anayasa'nın 12. Maddesi "Basın kanun dairesinde serbesttir" diyordu. Ancak bu basına kesin bir özgürlük tanııyordu. Herhangi bir kanunla sansürlenmesinin önü açıktı. Üstelik Matbuat Nizamnamesi ve Âli Kararname yürürlükten kaldırılmamıştı. Yine de gazeteciler için sevindirici bir gelişmeydi Birinci Meşrutiyetin ilanı.

Ancak gazetecilerin sevinci uzun sürmedi. Sultan Abdül Hamid, Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek 23 Nisan 1877'de her alanda sıkı tedbirler almaya yöneldi. Sultan 1876 Aralık'ında ilan edilen Kanuni Esasi'ye ve yeni kurulan parlamenter rejime rağmen güdümlü ber düzenin hazırlıklarını yapıyordu. Ruslarla savaş patlak vermişti ve bu fırsatı kaçırmayan yönetim yeni bir Kararname yayınladı. 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkı Yönetim Kararnamesiyle Padişah eskiden olduğu gibi olağanüstü yetkilerle donatılıyordu. Kararname şunları içeriyordu:

"Askeri hükümet gerekli kişilerin gece ve gündüz evlerini arayabilir. Şüpheli ve sabıkalı kişileri başka bölgelere gönderebilir... zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteleri derhal

kapatabilir ve her türlü cemiyetleri yasak edebilir..." (Topuz:1973; 52)

13 Şubat 1878'de Meclisi Mebusan kapatıldı. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda "İstibdat Dönemi" denen yeni bir dönem başlamış oldu.

Abdül Hamid, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kurulan komisyonun 1877 Nisan'ında Meclis'e Meclis'e getirdiği Basın Kanunu uzun tartışmalardan ve üzerinde yapılan düzeltmelerden sonra kabul edildi ve onaylanması için Padişah'a gönderildi. Ancak kanundan memnun olmayan Abdül Hamid tasarıyı onaylamayarak, yürürlüğe sokmadı. Uzun uğraşlar sonucu oluşturulan bir basın kanunu da böylece unutuldu gitti. 1878 Şubat'ında Meclis dağıtılınca bütün Abdül Hamid dönemi eski nizamname ve kararnamelele idare edildi.

1878 Maarif Nazırlığı, Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nezareti'nin katkısıyla gazeteler üzerindeki ön sansür şiddetlendirilmiş. Dışişlerinde de Matbuat Hariciye Müdürlüğü kurulmuştur. 1880'de sansür siyasal olmayan dergilere de yayılmış, 1881'de Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulmuştur. Bir yandan da Maarif Nezareti'nde Tetkik-i Müllefat Komisyonu görevlendirilmiştir. 1888'de matbaaların bütün bastıklarına da ön sansür (ancak izin aldıktan sonra basma koşulu) getirilmiştir. 1894 Nizamnamesiyle kitapçıklar da kontrol altına alınmıştır. Buna 1907 yılına kadar alınmış birçok önlem de eklenebilir. Gerçekte Abdül Hamid döneminde hiçbir yeni basın kanunu yapılmamış, 1864 Matbuat Nizamnamesi ve Âli Kararname yürürlükte sayılmıştır. Geçici olarak askıya alınan Anayasa da salnamelerde

yayınlanmakla "Basının yasalar çerçevesinde özgür olduğu" ilkesi sanki işletilmiş gibi gösterilmek istenmiştir. (Koloğlu: 1994;45)

1909 İkinci Meşrutiyet

II. Abdülhamid'in parlamentonun toplantıya çağrılacağını ve Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konulacağını bildiren dört satırlık fermanı 24 Temmuz 1908'de İstanbul gazetelerinde yayınlanarak yurttaşlara duyuruldu. Bu fermanla yeniden yürürlüğe konulan 1876 Anayasası'na göre, seçimlerin yapılacağı da bildiriliyordu. Gazeteler için geniş bir özgürlük döneminin başlangıcı olan bu haber İstanbul'da büyük bir coşku yarattı.

Sirkeci Garının karşısındaki bir lokantanın bahçesinde toplanan gazeteciler kendi aralarında bir dernek kurmaya karar vermişler ve o günden itibaren yazı provaalarını sansür kuruluna göndermemeyi kararlaştırmışlardır. Bu karar o gece yürürlüğe konmuş ve sansür memurları gazete kapılarından geri çevrilmiştir. Girişilen bu eylem sonucu sansür ortadan kalkmış, İstanbul basını tam bir özgürlük havasına kavuşmuştur. (İnuğur: 1982;306)

Gazeteler 25 Temmuz 1908 sabahı otuz yıldan sonra ilk kez sansürsüz yayınlanmıştır. O günlerde çıkan gazetelerden en çok övülen kavramlar: anayasa, özgürlük, eşitlik, meşrutiyet'tir.

Meşrutiyetin ilanından itibaren bir buçuk ay içinde gazete çıkarmak için imtiyaz alanların sayısı ikiyüzü geçmiş, gazetecilikle ilgisi olmayan, yeterli sermayesi dahi bulunmayan kimseler imtiyaz sahibi olmuştur. Önüne gelenin gazete yayınladığı, kişisel hınçların dile getirildiği bu dönemde basını frenleyecek bir güç yoktur. Kısa sürede 353'e ulaşan gazete ve dergilerde, paşalar, nazırlar hatta

padişah aleyhinde yazılar yer almaya başlamıştır. Bu dönemde, yayın öncesi ve sonrası herhangi bir kontrol olmadığından ve yazdıklarından dolayı ceza almayacaklarına bildiklerinden gazeteciler tam bir anarşi yaratmaya başlamışlardır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkede siyasal gruplaşmalar başlamış, buna paralel olarak basında da gruplaşmalar görülmüştür. Siyasal çalkantılarla dolu böylesine bir ortamda çeşitli görüşler basına yansımış ve basın aracılığıyla çok şiddetli mücadele veren gruplar meydana gelmiştir. İktidar karşısında bir güç olarak beliren bu gruplar, yayın organları aracılığıyla sosyal hayatı etkilemiş, kamuoyunu yapıcı ve yöneltici, kitleleri hareket ettirici bir rol oynamışlardır. (İnuğur: 1982;312)

Meşrutiyet'in ilanını sağlamada başlıca etken olan İttihat ve Terakki Derneği parti halinde örgütlenmiş ve kendine yandaş gazeteler (Tanin ve Şurayı Ümmet) edinmiştir. Sürgünden dönen aydınların çıkardığı gazetelerle (Hukuk-u Umumiye ve Serbesti) İttihat ve Terakki yanlısı gazeteler arasında polemikler yaşanmıştır. Bunların yanı sıra, İslamîği savunmak amacıyla kurulan İttihat-ı Muhammedi ve Cemayet-i İlmiye-i İslamiye Dernekleri ve bu dernekler adına çıkarılan gazeteler (Volkan ve Beyan-ül Hak), halkın dini inançlarını sömürerek zihinlerini karıştırmışlar, dini politikaya alet ederek kamuoyunu topluca bir ayaklanmaya hazırlamışlardır.

Böylesine karışık ve böylesine zıt fikirlerin oluşturduğu bir ortamda 13 Nisan 1909 günü tarihimizde (31 Mart olayı) adıyla anılan, üzücü olay meydana gelmiştir. İstanbul'da bazı askeri birliklerin de katılımıyla Sultanahmet Meydanında büyük gösteriler yapılmış, daha sonra gelişigüzel harekete geçen ve

frenlenemeyen topluluğun şoursuzca saldırıları sonunda (Şurayı Ümmet ve Tanin) gazetelerinin idarehaneleri tahrip ve yağma edilmiştir. Nazırlar, mebuslar, subaylar sokaklarda öldürülmüş, padişah, sadrazamı değiştirmek ve yeni bir hükümet kurulmasını sağlamak zorunda kalmıştır. Mahmut Şevket Paşa kumandasında Selanik'ten gelen Hareket ordusu tarafından ayaklanma bastırılmış, ülkede sıkıyönetim ilan edilerek olayın elebaşları yakalanmış, Derviş Vahdeti ve suçortakları 26 Nisan 1909 günü idam edilmişlerdir.(İnuğur: 1982;313-314)

31 Mart olayından çok kısa bir süre sonra 28 Nisan 1909'da Mebusan Meclisi'ne bir basın kanunu tasarısı getirildi. Basın özgürlüğünün yeni bir kanunla kısıtlanmaya çalışılması gazeteciler arasında çok geniş tepkiler yarattı. Tasarı her yönden saldırılara uğradı. Uzun tartışmalar sonucu tasarı 14 Temmuz 1909'da Mebusan Meclisi'nde kabul edildi. Ayan Meclisi'nden hızla geçen basın kanunu tasarısı 18 Temmuz 1909'da kesinleşti. Bir çok değişiklik yapılarak 1931'e kadar yürürlükte kalan bu kanunun birçok maddesi 1881 tarihli Fransız Basın Kanunundan çevrilmiştir. Kanun gerçekte oldukça liberal eğilimliydi ama sonradan yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü her bakımdan sınırlandı. 1909'da kurulan basın rejimi geniş bir baskı rejimine dönüşmüştür.

1909 Basın Kanunu

Bu basın kanununda bir yandan geniş özgürlük vermek, bir yandan da zararlı yayınları önlemek kaygısı yanyana görülmektedir. Bu kanunla, gazetelerden sansür ve hükümetin yayınlar dolayısıyla ihtarda bulunma yetkisi kaldırılmıştır. Yalnız devletin güvenliğini

sarsacak ve halkı isyana sürükleyecek nitelikteki yayınlar dolayısıyla, hükümete bir gazeteyi geçici süre için kapatma yetkisi tanınmıştır. (İnuğur:1982;318)

Basın Kanunu sansür öngörmüyordu, ancak devletin güvenliğini bozacak ve ayaklanmaya kışkırtacak yolda yayında bulunan gazeteler, açılacak dava sonuçlanıncaya kadar hükümetçe kapatılabilecekti. Dava aklanmayla sonuçlandığı takdirde, bu kapatmadan dolayı sorumlu müdürün tazminat isteme hakkı vardı. Bakanlar Kuruluna, yabancı ülkelerde ve özerklik verilmiş yönetim birimlerinde çıkan gazetelerin ülke içerisinde yayın ve dağıtımını yasaklama yetkisi de tanınmıştı. Dahiliye Nezareti, yalnız bir sayı için yasaklama yetkisine sahipti.(Kabacalı: 1999;72)

Aynı gün çıkarılan 13 maddelik matbaalar kanunu, İstanbul'da Dahiliye Nezareti'ne, taşrada mahalli hükümete beyanname veren herkesin matbaa açabilmesini öngörüyordu. Basımcıların, bastıkları bilim ve fen'e, edebiyata, sanata ilişkin kitap ve dergiler için ruhsat almaları gerekiyordu. (siyasal konulardaki kitaplar için hüküm yok) Bunların ikişer nüshasını baskı bittikten sonra ilmühaber olarak Dahiliye ve Maarif Nezaretlerine (vilayetlerde mahalli hükümetlere ve Maarif idarelerine) vermek zorundaydılar. (Kabacalı:1999;72)

II. Meşrutiyet dönemi basın açısından bakıldığında, özgürlüklerin kısa zamanlı da olsa elde edildiği, aynı zamanda da gazeteciler bakımından olumsuz olayların ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu döneme damgasını vuran ittilhat ve Terakki Fırkası'nın iktidar yılları ile Abdülhamid devrinde yaşanan, gazetecilerin baskı altına alınması olayları arasında farklılık yok gibidir. Her ne kadar 24 temmuz 1908'den sonra basın ve

gazeteciler üzerinde özgürlük havası estiği görülürse de bu fazla uzun sürmemiştir. Diğer yandan, II. Meşrutiyet sonrasındaki dönem, ilk kez siyasi nedenlerden dolayı gazetecilerin öldürüldüğü bir devir olarak ülkemiz tarihine geçmiştir. (Özgen:1998;150)

İlk basın şehidi olan Hasan Fehmi, orta tahsilini bitirdikten sonra Mülkiye'ye girmiştir. Mülkiye'nin ardından Jön Türklerin arasına karışarak Paris'e kaçmıştır. Buradan da Mısır'a gitmiş, 1908'te Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a gelmiştir. Meşrutiyet'te aradığını bulamayarak kırılmış, basın hürriyetinden faydalanarak İttihatçıların icraatını eleştirme düşüncesiyle Serbesti gazetesinin başyazarlığına geçmiş ve sert eleştirilerine başlamıştır. Hasan Fehmi'nin bu yazıları dolayısıyla Serbesti, Meşrutiyet'in ilk yıllarında en çok okunan ve satılan gazetesi oldu. Pembe renkte bir kağıda basılan gazetenin okuyucusu gün geçtikçe artıyordu. Ayrıca gazete küçük boyda ilaveler çıkarıyordu. İttihatçılar bu yazıların etkisinden fena halde korktular, iktidarın ellerinden çıkacağını zannettiler. Hasan Fehmi'ye ilk olarak tehdit mektupları yolladılar. Tehditte susturamayacaklarını anlayınca, öldürmeye karar verdiler. 6 Nisan 1909 tarihinde Hasan Fehmi ve arkadaşı mülkiye kaymakamı Ertuğrul Şakir bey, Beyoğlu'ndan İstanbul tarafına dönerken, Galata Köprüsü üzerinde saldırıya uğradı ve Hasan Fehmi bey ensesinden aldığı kurşunla öldü. Ertuğrul Şakir bey kurşunu atanların suvari zabiti olduklarını görmüştü.(Şapolyo: 1969;176-177)

3 Ekim 1912'de Balkan Savaşının başlamasıyla basın üzerindeki baskılar artmaya başladı. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti

Balkan Devletlerinin Osmanlı sınırlarını aşıp içlere kadar ilerlemesi üzerine çekildi, yerine 29 Ekim'de Kamil Paşa Kabinesi kuruldu.

O sıralarda Bab-ı Ali'de düzenlenen gösterilerin kıskırtıcısı sayılan yazar Enis Avni (Aka Gündüz) yedi, eski Aydın Mebusu Ubeydullah Efendi(Hatipoğlu) ile Tanin yazarı Cemil Bey beşer yıl kalebentliğe mahkum edildiler (Bir ay sonra serbest bırakıldılar). Tutuklamalar birbirini izledi: eski Trabzon Valisi, yazar Süleyman Nafiz; düşün adamı, yazar Abdullah Cevdet; eski İstanbul Mebusu, yazar Salah Cimboz; yazar Dr. Hüseyin Suat(Yalçın); Tanin yazarlarından Muhiddin (Birgen) tutuklananlar arasındaydı. (Kabacalı: 1990;91)

Balkan Savaşı sırasında basına ve haberleşmeye askeri sansür kondu. 23 ocak 1913'te İttihat ve Terakki taraflısı subaylarca yapılan ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın ve dört subayın ölümüyle sonuçlanan Bab-ı Ali baskını düzenlendi. Mahmud Şevket Paşa sadrazamlığa getirildi; İttihat ve Terakki iktidarı yeniden elde etti. Bu kez İttihatçılar tutuklamalara giriştiler.

Sansür hafiflemek üzere iken Birinci Dünya Savaşı çıktı. Savaş yılları boyunca da İttihat ve Terakki Partisi hükümetince basına uygulanan sansür devam etti. Ancak bu partinin ileri gelenleri yurt dışına kaçınca, muhalefet partisi iktidara geçti ve sansür kaldırıldı.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla Türk basınında Mütareke Dönemi başladı.

1918-1923 Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Dönemi Basını:

İstanbul Basını

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Tefik Paşa üçüncü kez sadrazam oldu. Aralık 1918'de Meclis kapatıldı ve sansür yeniden başladı.

1919 Şubat'ında Padişah V. Mehmed Vahdettin ile sadrazam Tefik Paşa'nın ve Bakanlar Kurulu üyelerinin imzalarıyla "Sıkıyönetim uygulanan yerlerde her türlü kitap, dergi, kağıtlar ve süreli ve süresiz yayınlar hakkında" kararname yayınlandı. Matbuat Kanunundaki 1912, 1913 ve 1914 değişiklikleri padişahın, sadrazamın ve iki nazırın imzalarıyla "kanun-u muvakkat" olarak yayınlanmıştı. Bu kez basınla ilgili ilk kanun hükmünde kararname çıkarılıyordu.

Kararname şunları içeriyordu: (Kabacalı:1990;101-102)

1.madde, Matbuat Kanununun ilgili maddelerini askıya alarak her türlü yayının ve basılı kağıdın askeri yönetim ve mülkiye sansör(sansürcü) kurulunun özel yazılı izni olmadan basılıp, yayınlanmasını kesinlikle yasaklıyordu.

2.madde, bu yasağa aykırı olarak yayımlanan her şeyin hemen zabıtaça toplanıp zorla alınmasını, gazete ve dergi sorumlu müdürleriyle basımcılarının aynı suçu işlemiş sayılarak 6 aydan 3 yıla hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar para cezasıyla ya da bunlardan yalnızca biriyle cezalandırılmasını öngörüyordu. Süreli olmayan yayınlarda yazar, basımcı ve dağıtımçıları aynı suçu işlemiş sayılacaklar; 1 haftadan 6 aya kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar para cezasıyla ya da bu cezalardan yalnızca biriyle cezalandırılacaklardı.

3.maddeye göre, önceden sansürden geçirtme kuralına aykırı hareket edenlerle, sansörün çıkarttığı yazıları ekleyerek yayımlayanların, yayının önem derecesine ve niteliğine göre, gazete ve dergileri uygun bir süre için geçici olarak kapatılacak ya da bunlar önce tevbih olunacak (uyarılacak), tekrarlanması durumunda güvence parasına elkonulmakla birlikte gazete ve dergi için çıkarma yasağı uygulanacaktı.

4.madde, askeri yönetimce yayınlanması ve dağıtılması yasaklanan her türlü kitap, dergi ve basılı kağıdı, durum gazetelerle ilan edildikten sonra satanların ve yayımlayanların aynı suç işlemiş sayılarak 1 haftadan 6 aya kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar para cezasıyla ya da bu cezaların yalnız biriyle cezalandırılmasını öngörüyordu.

5.madde, bu yasaklara aykırı hareket edenlerin Divan-ı Harb-i Örfi'de (Sıkıyönetim Mahkemesi'nde) yargılanmalarına ilişkindi.

İstanbul'un işgalinden sonra sansür kurulunda işgal komutanlıkları temsilcileri de yer almış ve basına en küçük bir hoşgörü dahi göstermemişlerdir. Özellikle İngiliz subayların etkili olduğu kurul, sıkı sansür uygulamış ve birçok gazeteci tutuklanmıştır.

5 Ağustos 1920'de yine Vahdettin ile sadrazam Damat Ferit ve kabine üyelerinin imzalarını taşıyan kanun hükmünde kararnameye ek bir kararname çıkarıldı.

Bu kararnameye göre, gazete ve dergiler iç güvenliğin ve devletin dış ilişkilerinin bozulmasına yönelik bildiri, görüşme, makale ya da hükümete ilişkin evrak yayımlarlarsa, bu yayınların ceza kanununda karşılığı olan cezadan başka, üç aydan bir yıla

kadar hapis cezasıyla cezalandırılacaklar; ayrıca yayımlayanlar memur ise, memurluk, özgürlük ve emeklilik hakkından yoksun bırakılacaklardı.

İkinci maddeye göre, bunları yayımlayan gazeteler 15 günden 6 aya kadar kapatılacak, sorumlu müdürleri 100 liradan 1000 liraya kadar para cezasıyla ya da 1 aydan 6 aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılacaktı. Yayık yayın basıp yayımlayan matbaalarla, onları yöneten sahip ya da işletmecileri için de gazeteler hakkındaki işlem uygulanacaktı.

Anadolu Basını

4 Eylül 1919'da Mustafa Kemal'in öncülüğünde toplanan Sivas Kongresi sırasında, kongresinin yayın organı olarak İrade-i Milliye gazetesi yayınlandı. Mustafa Kemal'in Ankara gelişinin ardından 10 Ocak 1920'de Hakimiyet-i Milliye gazetesi yayınlandı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışından 6 gün sonra 29 Nisan 1920'de 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul ederek basına ilk kuralı getirdi. Bu kanuna göre, Meclisin yasallığına başkaldırmaya yönelik sözle, eylemle ya da yazılı olarak muhalefette bulunan ve ülkede karışıklık çıkaranlar vatan haini sayılacaklardı.

6 Mayıs 1920 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi, Anadolu'yu İstanbul'dan kopardı. Çünkü İstanbul'la haberleşmeye sansür konmuştu. Kararnamede, İstanbul'dan gelecek resmi evrakın ve İstanbul'da çıkan süreli yayınların geri gönderilmesini kapsıyordu. Bu yasağın uygulanabilmesi için Anadolu'nun birçok il

ve ilçesinde merkezler kuruldu. Sansüre 25 Ekim 1923'te son verildi.

Kaynakça:

-ERTUĞ, Hasan Refik, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1959.

-İNÜĞÜR, M. Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982.

-KABACALI, Alpay, Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, Temmuz 1990.

-KABACALI, Alpay, Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri Dizisi, Ankara, 1999.

-KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul, Aralık 1994.

-ÖZEK, Çetin, Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, Eylül 1999.

-ÖZGEN, Murat, Gazetecinin Etik Kimliği, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1998

-ŞAPOLYO, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1969.

-TOPUZ, Hıfzı, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, Gençlik Yayınevi, İstanbul, 1973.

